

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

JEZIK, KNJIŽEVNOST, IDENTITET

JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

ZBORNİK RADOVA

Biljana Mišić Ilić

Vesna Lopičić

NIŠ, 2009.

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, IDENTITET
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Prvo izdanje, 2009.

Izdavač:

FILOZOFSKI FAKULTET U NIŠU
Ćirila i Metodija 2

Za izdavača:

Prof. dr MOMČILO STOJKOVIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

Dr VLADIMIR Ž. JOVANOVIĆ, docent

Urednik serije:

Prof. dr LJUBINKO MILOSAVLJEVIĆ

Uredništvo:

Prof. dr VESNA LOPIČIĆ
Prof. dr BILJANA MIŠIĆ ILIĆ
Prof. COLIN NICHOLSON
Mr DUŠAN STAMENKOVIĆ

Recenzenti:

Prof. dr DRAGANA MAŠOVIĆ
Prof. dr SAVKA BLAGOJEVIĆ

Lektori:

JANJA DIMITRIJEVIĆ (srpski)
MARTA DIMITRIJEVIĆ (engleski)

Kompjuterska priprema i grafički dizajn:

DARKO JOVANOVIĆ

ISBN 978-86-7379 -188-3

COBISS.SR-ID 172261132

Štampa: SVEN – NIŠ

Tiraž: 150 primeraka

Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje,
fotokopiranje ili reprodukcija delova teksta.

SADRŽAJ

Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić Istraživanja identiteta	7
---	---

JEZIK I IDENTITET

Miloš Kovačević Jezički kao osnov nacionalnog identiteta u novonastalim balkanskim državama	21
---	----

Marina Janjić i Ilijana Čutura „Granice našeg jezika su granice našeg sveta“ – na izabranim primerima srpske mitološke onomastike	29
---	----

Jordana Marković Jezik kao identifikacioni marker	42
--	----

Vladimir Ž. Jovanović Jezički identitet i globalizacija: slučaj neadekvatnog prevođenja na leksičko-morfološkom nivou	48
---	----

Jasmina Đorđević Prevod kao korak u rekonstrukciji identiteta	57
--	----

Ivana Lazić-Konjik i Mirjana Gočanin Identitet u jeziku	66
--	----

Ana Tomović The Construction of Euro-Identity, Powered by the Forces of Conceptual Integration	73
--	----

Elena Makarova The Role of English in Developing Global Integrity	83
--	----

Andelka Pejović Kulturni i istorijski identitet u ogledalu frazeologije	86
--	----

Milica Marjanović Frazeologizmi s leksemom <i>Vlah</i>	94
Violeta Stojičić Piščev literarni identitet – stilske kolokacije	103
Tatjana Ružin i Nenad Ivanović Jezik kao sredstvo preosmišljanja identiteta književnog dela (analiza leksike prvog srpskog prevoda <i>Knjige o džungli</i> iz 1924. godine)	109
Maja Belanov Identity and Interference Errors	123
Aleksandra Genovesi-Bogićević Jezici struke i <i>bias</i> , kultura poslovanja “drugog” u okviru kursa italijanskog jezika struke iz ekonomske oblasti	131
Dragana Nastanović i Jovanka Milošević Omladinski žargon	141
Vladan Jovanović O nekim kulturološkim aspektima lingvističkih istraživanja starih sentandrejskih nadgrobnih natpisa	153
Irena Cvetković-Tepfilović Dijalekatske crte u <i>Telemaku</i> (1814) Stefana Živkovića	159
Nataša Marković O osobenostima jezičkog izraza u kontekstu društvenog i ličnog identiteta u Vukadinu Stevana Sremca	174
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA	
Nadežda Silaški <i>Valjak gazi punom parom</i> – metafora i metonimija u naslovima u sportskoj štampi	187
Aleksandra Erić Leksička dvosmislenost kao izvor humora u naslovima britanskih novina ..	199

Tatjana Vulić	
Jezik na televiziji	211
Tamara Vukomanović	
Vojni engleski jezik i srpski jezik - jezičko posuđivanje	219
Vladimir Široki	
Prevodni postupci pri prevođenju profesionalnih titula sa engleskog jezika na srpski	225
Natalija Brajković	
Problemi i poteškoće u procesu usvajanja ruske leksike	233
Biljana Stikić	
Počeci srednjoškolske nastave francuskog jezika u Srbiji	237
Sanja Vuletić	
Dobre i loše strane sprovođenja aktivnosti na engleskom jeziku u radu sa predškolskom decom	249
Branka Milenković	
Višestruki identitet pisanja	262
Ivana Ćirković-Miladinović	
Implications of Discourse Analysis in a Language Teaching Context ...	269
Tihomir Petrović	
Jezik školske lektire	280
Tanja Milićev i Nataša Milićević	
The Right Road Into Grammar	288
Neda Todorović	
Symmetry and Asymmetry Between a Matrix and a Subordinate Clause in English and Serbian	300
Ivana Aleksić	
Acquisition of the English Article System by Speakers of Serbian	312
Marija Ratančić	
The Subject in Serbian – the Role of Information Structure	322

Alina-Maria Zaharia	
Functions of Modal Verbs in European and British Legal Documents	328
Miloš D. Đurić	
Ka objedinjenom tumačenju identiteta složenica u diskursu elektrotehnike	336
Miloš D. Đurić i Marija Panić	
Identitet diskursnih konektiva u engleskom i francuskom diskursu elektrotehnike	344
Nikola Dobrić	
Corpus Linguistics – the Basic Form of Linguistic Analysis	359

УДК 726.8(439) : 81
811.163.41(091)

Владан Јовановић

Институт за српски језик САНУ, Београд

О НЕКИМ КУЛТУРОЛОШКИМ АСПЕКТИМА ЛИНГВИСТИЧКИХ ИСТРАЖИВАЊА СТАРИХ СЕНТАНДРЕЈСКИХ НАДГРОБНИХ НАТПИСА*

Апстракт: У прилогу се износе одређена запажања заснована на анализи језичког корпуса надгробних натписа у Сентандреји. У средишту пажње су језичке црте у којима се јасно очитују култура и идентитет српског народа.

Кључне речи: надгробни натпис, српски језик, савремени језик, црквенословенски језик, лексема, графема, култура, идентитет.

0. Национални и културни идентитет Срба у Сентандреји испољава се у различитим аспектима материјалног и духовног наслеђа, који сведоче о континуитету националног постојања и трајања. Иако је бројност српског живља у Сентандреји данас симболична, мада и као таква свакако значајна за српски национални етнос и српску културу, српска култура – духовна и материјална – укореењена је у саме темеље вароши, њену барокну физиономију, која нетакнута траје до данашњих дана¹.

0.1. О српској културној баштини у Сентандреји код нас се у приличној мери писало, објављено је више стручних дела у којима су се истраживачи бавили углавном појединим аспектима српске културе, као што су сакрална уметност и архитектура (Давидов 2005), обичаји и народни живот (в. зборнике *Етнографија Срба у Мађарској*, као наставак публикације *Етнографија Јужних Словена у Мађарској*, у издању Самоуправе Срба у Мађарској; Шарошац 2003) и уопште истраживањем прошлости српског града Сентандреје (Бикар 2003; Софрић 1903). У последње време посвећена је већа пажња истраживањима културног и националног идентитета Срба у Мађарској, а резултати тих истраживања представљени су у два научним публикацијама: *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Српска академија наука и

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 148005 *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹ Печат српског постојања уочава се данас најпре на велелепним монументалним српским црквама, којих је у власништву Будимске епархије некада било седам, а до данас их је остало четири (Саборна, Благовештенска, Преображенска и Пожаревачка). Затим следе крст Српског привилегованог трговачког друштва на главном градском тргу, тј. на месту некадашње пијаце, Крст цара Лазара на месту где је некада била црква у којој су чуване мошти светог кнеза Лазара после Сеобе итд. Српском културном и језичком корпусу припадају и бројни називи одређених локалитета у Сентандреји: Орловача, Ћуковац, Букмировац, Бела вода, Девојачко брдо, Трешњева вода, Демир капија, Козарник, Водице, Стара вода итд. Неки од ових назива, према сведочењу једне становнице Сентандреје, одржали су се до данас, па их и Мађари употребљавају у изворном српском лику.

уметности, Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта, 2003. и *Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, Српска академија наука и уметности, књига СХ, 2005. У овим су зборницима са различитих научних и стручних аспеката изложени реферати у којима се обрађују теме које се односе на положај српске заједнице у актуелним друштвенополитичким и друштвеноекономским променама у Европи. Међутим, самим језиком и писаним текстовима у Сентандреји, према нашим досадашњим сазнањима, бавио се мали број аутора. То ипак не значи да је удео њихов у овим пословима био мали. Д. Стевановић објавио је неколико значајних радова у којима је скренуо пажњу на значај сакупљања и обраде текстова српских записа и натписа. У првој књизи *Сентандрејског зборника*, проф. Стефановић објавио је прилог *Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји*, у коме је изложио текстове и кратке описе надгробних натписа који се данас налазе у православним црквама и њиховим портама у Сентандреји. Такође, проф. Стефановић је подсетио на претходнике који су записивали сентандрејске епитафе². Схватајући ургентност и научну и културну важност овог посла, Д. Стефановић истиче да при раду на грађи пажњу треба усмерити на оне вредније текстове којима прети скоро ишчезавање, мислимо пре свега на натписе и епитафе који су највише изложени пропадању или губљењу, а често представљају значајна сведочанства из прошлости српског народа (в. Стефановић 2003: 31). Систематско прикупљање и објављивање актуелне грађе из Мађарске, које тек треба да се уради, објединило би у једној будућој дигиталној форми целокупну језичку базу текстова, на основу које би се израђивали разни регистри. Они би пружили веома вредне информације и са сигурношћу показали многе духовне и културне релације обухваћених текстова (в. Стефановић 2003: 32).

1. Недавно започета истраживања на главном градском сентандрејском српском гробљу³ открила су нам драгоцену језичку благо српских натписа са надгробних плоча и споменика датираних у тровековном периоду, од Велике сеобе до данас. Најновија истраживања ових натписа, која подразумевају нарочиту обраду у неколико фаза рада, као што су рашчитавање, пописивање, тј. дигитализовање грађе и њихова филолошка анализа, истргнуће од заборава и сигурног пропадања и овај сегмент српске културне баштине у Сентандреји, а стручној и научној јавности приближиће језик којим су се ондашњи сентандрејски Срби служили, како у разговорној или писаној форми, тако и у контекстима сакралног жанра, као што су краћи или дужи текстови посвећени покојнику.

² Петар Римски, *Преподаванѣ Знакова Царско-Аустријскогъ малогъ Леополд Орденѣ високопречасномъ Господину Сѣнеси ѡт Радивоевичъ Архимандритѣ Монастыра Месѣна*, 1812, Архив Матице српске, М. 4862; Тихомир Р. Борђевић, *Неколико старих српских записа и натписа*, Старица IV, Београд, 1909; Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 5, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XI, Сремски Карловци 1925, број записа 7959, стр. 106.

³ Истраживање се одвија у оквиру пројекта *Културни идентитет српске националне мањине у Мађарској*, који се реализује преко међуакадемијске сарадње између Српске академије наука и уметности и Мађарске академије наука, као и помоћи Српске земаљске самоуправе у Мађарској. Стручним и техничким пословима истраживања руководи проф. др Димитрије Е. Стефановић.

Овом приликом желимо да истакнемо неке појединости везане за језички корпус надгробних натписа у Сентандреји, посебно оне језичке црте у којима се јасно очитују култура и идентитет српског народа.

1.1. Српско градско гробље у Сентандреји, тзв. Саборно гробље, добило је свој назив према Саборној цркви којој припада (Стефановић 1987: 311). Према садашњим подацима, оно обухвата нешто више од 450 надгробних споменика, датираних од времена Велике сеобе до данас. Временски, дакле, грађа надгробних натписа обухвата период од три века, у којима се уочавају различите фазе развоја језика и писма.

1.1.1. Графија надгробних натписа писаних на српском језику је ћириличка, али у погледу употребе ћириличног писма прилично је хетерогена, с обзиром на припадност натписа различитим епохама, у којима, су у одређеним периодима, владали одређени узуси у избору граfiјских решења или у избору самог лексичког инвентара. Такође, избор граfiје и језичког инвентара на надгробним натписима могао је бити условљен друштвеним статусом покојника, као и статусом особе која подиже споменик. У том смислу црквенословенска граfiја надгробних натписа не подразумева само већу старост датираних натписа у односу на друге натписе, писане тзв. грађанским ћириличким слогом, него и неговање нарочитог, узвишеног стила у смислу жанровске употребе писма, која не мора, бар када је реч о споменицима 19. века, истовремено подразумевати и употребу црквенословенског језика.

Најстарији сачувани надгробни натписи, који могу бити и из времена одмах након Сеобе, немају развијену форму текста на основу које бисмо ближе могли одредити релевантне језичке црте књижевног, односно народног језика. Оваква ситуација у складу је са тадашњим схватањем, по коме није било потребе за преношењем поруке и одржавањем ближег контакта умрлог и посматрача, или најближих, путем речи (Дудић 1995: 81). Поред овога, разлог одсуства писаног трага са надгробних споменика јесте и то што је умеће писања поседовао углавном најужи круг људи везаних за цркву и монашки ред (Дудић 1995: 81).

Најстарији датирани споменици на сентандрејском градском гробљу носе године 1722. и 1727. Иако се ради о кратким текстовима, у натпису из 1727. г. можемо уочити одређене језичке црте које овај споменик у језичком смислу издвајају од осталих. Према грађи са овога гробља, ово је једини споменик на српскословенском, о чему сведоче бележење рефлекса јата реда е у „зде почивають“, а не етимолошког јата ђ, као што је у рускословенском, затим облик 3. лица мн. глагола почивати – „почиваю“, а не као у рускословенском „почивають“.

Црквенословенска графија и рускословенски језик доминирају у текстовима 18. века, што је у складу са књижевним узусом тога периода. Ево неких примера у којима се очигледно фонетске, морфолошке и лексичке карактеристике рускословенског језика: (1) **ПОЖИВѢ ... ЛѢТЪ 57** (срп. 57 лета), (2) **Престависѧ** (срп. представи се); (3) **Здѣ Чаютъ воскресѣніе мертвыхъ** (васкрсење мртвих), (4) **При Олтарѣ везсмѣртногъ почитаніѧ** (срп. поштовања), (5) **Благодаѣенъ Сынъ Памѧтникъ сей созда!** (срп. споменик овај подиже) итд. Рускословенске језичке елементе налазимо и у текстовима с почетка 19. века, писаних реформисаном, тзв. грађанском ћирилицом: **Въ с[вя]то=андрей 5^о іюнія. Умершей ѿ Хр[ис]тѣ. Здѣ надежди чаюшей съпрѧг водрѧзи** итд.

Грађа из друге половине 19. века, тачније из шесте, седме, осме па чак и девете деценије, показује нам да се до краја неререформисана, предвуковска азбука задржала још немало времена после формалног прихватања Вукових правописних начела 1868. године у Кнежевини Србији. Тако, на пример, у натписима налазимо графему, тзв. „десетерично и“ (ї), којом се обележава глас „и“: **Вітановиѣ**, затим „тзв. мало јус“ (а) у вредности двогласа „ја“, те бројне случајеве колебања у графији, као што је употреба двеју варијанти за обележавање гласа ј (графему ј из савремене српске азбуке и руско ѣ са надредним знаком). Ово није специфичност сентандрејска, јер на готово идентичне примере налазимо и у надгробним текстовима у тадашњој Кнежевини Србији (уп. Дудућ 1995).

У грађи смо наишли и на текстове из девете деценије 19. века, писане не само неререформисаним писмом него и језиком неочишћеним од славенизама (грађанин, љубов, почитаније), употребе партиципа (умерши – у савременом језику „који је умро“) и других језичких црта.

1.1.2. Досељеници су били не само из јужних српских крајева, међу којима је највише било људи са Косова и Метохије, већ и из других опустелих и ратом разорених српских области (Македонија, Пожаревац, Београд и др.). Мањи број досељеника, вероватно придошлих у каснијим временима, када се постепено формирао српски грађански staleж и у граду развијали занатство и трговина, а са њима и различите сфере друштвеног живота (школа, цркве, еснафи и др.), чинило је и становништво других народности, од којих су најбројнији били Цинцари (в. Давидов 2005: 10–11). Трагови цинцарског идентитета најочљивији су у антропонимији (Евгениј, Пелагија, Екатерина, Елена, Константин, Настасија) и патронимији (Апостоловић, Думча, Авакумовић, Нешко, Попапетровић и др.), док су се у готово свим осталим цртама, посебно у језику, утопили у српски културни, језички, верски и национални етнос.

Током дугог периода, који је обухватио 18. и 19. век, нема знатнијих трагова етничке, културне или језичке асимилације. Употреба писма, типичних језичких конструкција и уопште језик надгробних натписа одређеног периода у целини у потпуности одговара тадашњим натписима у Србији. Ова чињеница говори нам о томе колико су Срби брижно чували и неговали српски језик и српску писменост. Упутно је споменути и податак проистекао из новијих теренских истраживања Срба у Мађарској, тачније етнографских истраживања у већински српском селу Ловра, „да је

од бројних могућих колективних идентитета етнички по важности на првом месту“ (Прелић 1995: 131). Језик и веру испитаници издвајају као најзначајније категорије народног опстанка (Прелић 1995: 132). У њима је наглашена потреба за „афирмацијом сопствене културе и покушаја да се врати сопственом идентитету у што ‘чистијој’ форми, што се исказује, вреднује као солидарност са својим прецима, али и као потврда веза и солидарности са матицом“ (Прелић 1995: 157). Оваквим родољубивим мотивима засигурно су били вођени и ондашњи Срби у Сентандреји, што нам управо потврђује изнета чињеница, заснована на прегледу целокупног језичког корпуса надгробних натписа на сентандрејском градском гробљу.

Трагови етничке и језичке асимилације углавном се везују тек за 20. век. Ту налазимо немали број натписа на мађарском језику, с тим што не мора истовремено значити да се овде ради о замени идентитета. Губитак језика не подразумева одмах и промену идентитета, бар не у првој генерацији.

1.2. Претпоставља се да су се Срби, одмах по досељењу у Сентандреју, сахрањивали на овом гробљу, али да се ти првобитни споменици нису у већем броју сачували до данас. Највише сачуваних споменика датира из 19. века, али то не значи да је највише гробова из овога периода. На основу досадашњих истраживања, претпостављамо да је на овом месту било знатно више обележених гробова, међу којима и велики број оних који нису одолели зубу времена. Траг се најпре губио на гробовима који су били обележени дрвеном крстачом или спомеником од слабијег материјала, а таквих је у најранијем периоду сахрањивања било највише. Такође претпостављамо да је већина споменика, посебно оних из ране фазе, била без натписа. Ипак, међу старијим споменицима свакако је било и оних од трајнијег материјала са епитафима, који су припадали имућнијим и знаменитијим сентандрејским породицама.

2.1. Језичко благо гробљанских натписа драгоцен је извор података за науку о језику, али оно садржи и податке и грађу релевантне за науку о књижевности, историју, културологију, као и за друге друштвене науке. Са језичке стране посматрано, драгоцено је утврдити у ком је периоду коришћен одређени тип писма и графије, колико су се одређене језичке црте доследно записивале (на пример, употреба графеме *jam* „Ђ“ на месту које му по етимологији припада, затим употреба графеме *jeru* „Ј“, црквенословенског „А“ итд.), које су црте народног језика и има ли неких обличких или лексичких специфичности у односу на савремени књижевни језик итд. Како је на појединим натписима присутно мешање различитих елемената црквенословенског и народног језика, они представљају извор података за проучавање развоја језика и ћириличног писма на овим просторима. Са социolingвистичког аспекта, али и са аспекта стилистике, занимљиво је утврдити, узимајући споменике из приближно истог периода, на које се личности односе текстови исписани на црквенословенском језику и писму, а на које текстови писани грађанским писмом и на језику блиском народном, као и које се лексичко-семантичке особине могу издвојити из тих натписа.

3.1. Резултат овог истраживања на сентандрејском гробљу биће, пре свега, језички корпус који ће послужити као релевантна грађа за лингвистичка, односно филолошка истраживања, али и за историјска, етнолошка, културолошка и бројна

интердисциплинарна истраживања. Надгробни натписи обилују подацима који могу бити драгоцени за проучавање порекла становништва, старости појединих породица, њиховог раслојавања, економских и социјалних промена, као и других социолошких, етнографских и верских феномена.

Језик ових натписа значајан је и са становишта српске језичке науке, јер као један континуирани и тематски омеђен корпус обогаћује језичку грађу датог периода. Српски језички корпус сентандрејских надгробних натписа досад није систематски забележен и истражен у литератури, тако да пред нама стоје напори да се он сакупи, обради и објави. Сматрамо да ће адекватна обрада српских надгробних натписа у Сентандреји, као и свеукупан рад на српском гробљу у целини, који, пре свега, подразумева заштиту и одржавање споменика као вредног симбола српске прошлости и културе, пружити нове, поуздане податке о српској културној прошлости Сентандреје, а тиме ће, бар у одређеној мери, истраживање српске културне баштине у Сентандреји бити заокружено.

Литература

- Бикар 2003: Ф. Бикар. *Сентандреја у огледалу прошлости*, Нови Сад. *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Српска академија наука и уметности, Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта, 2003.
- Дудић 1995: Никола Дудић. *Стара гробља и надгробни белези у Србији*, Републички завод за заштиту споменика културе, Просвета, Београд.
- Положај и идентитет српске мањине у југоисточној и централној Европи*, књ. СІХ, Српска академија наука и уметности, 2005.
- Прелић 1995: Младена Прелић. *Срби у селу Ловра у Мађарској током ХХ века*. Будимпешта.
- Софрић 2005: Павле Софрић. *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сентандреје; Моје ђачке успомене; Празновање Бадњег вечера и Божића у Сентандреји*, Историјски архив, Панчево.
- Стевовић 2008: Иван Стевовић, „Траг векова“, *Срби у Сентандреји*, Петроварадин.
- Стефановић 1987: Димитрије Е. Стефановић. „Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји“, *Сентандрејски зборник I*, 309–328.
- Стефановић 2003: Димитрије Е. Стефановић. „О старим српским записима и натписима у Мађарској“, [у:] *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Српска академија наука и уметности, Самоуправа Срба у Мађарској, Будимпешта, 25–32.
- Шарошац 2003: Đuro Šarošac, *Groblja, pogrebni običaji i nadgrobni spomenici Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj – Magyarországi Horvát, Szerb és Szlovén temetők temetkezési szokások és sírjelek*, Krónika, Pécs.

О некоторым культурологическим аспектам лингвистических исследований старых сентандрејских надгробных надписов

Резюме: В докладе мы подчеркнули некоторые подробности языкового материала надгробных надписов в Сентандреје, обособленно языковие черты которые отражают культуру сербского народа.